

OBSTACOLE ÎN CALEA INTERCOMPREHENSII: SENSUL IMPLICIT

OBSTACLES IN INTERCOMPREHENSION: IMPLICITE MEANING

Lilia TRINCA,
doctor în filologie, conferențiar universitar,
Universitatea de Stat *Alecu Russo*, Bălți

The model of code is insufficient for a complete description of a verbal communication. The description of codification and decodification supposes the ideal state of communication, but its defeat has to be interpreted as the result of some jammings either on the canal's level or on the level of disposition of information process. Eventual disfunctions of verbal communication are determined by contextual hypothesis that are not explicitly expressed but implicitly. In order to explain the inferential processes it is necessary to exceed the model of code and to introduce a new concept of communication according to the inferential model. Speech action has a double dimension: on the one hand, it can be explicit. It means that literal meaning of discourse doesn't defraud the expectations of the speaker, on the other hand, it can be implicit. It means that every meaning that is not associated directly with the significant and that is calculated starting from the significant can be assumed in a customary way during the message.

A devenit axiomatic faptul că semnul lingval, conform teoriei saussure-iene are caracter binar, adică este constituit dintr-un semnificant (fr. *signifiant*) și un semnificat (fr. *signifié*). După F. De Saussure, semnificantul unui semn lingval este o „imagine acustică”, iar semnificatul este un „concept”. În acord cu această teorie, un concept nu poate fi considerat „signifié” decât în măsura (și numai în măsura) în care este asociat de o imagine acustică, după cum o imagine acustică nu poate fi considerată „signifiant” decât în măsura (și numai în măsura) în care este asociată de un concept. Altfel zis, cei doi constituenți se află într-un raport de interdependență, care este definitoriu atât pentru fiecare constituent în parte, cât și pentru semnul lingval în totalitatea lui. Conform aceleiași teorii, semnul nu reprezintă un „aliquid pro

aliquo”, adică nu este substituentul unui lucru în legătură cu care nu avem neapărat o experiență directă, nu este un obiect care să „țină locul” unui alt obiect, „semnificându-l” pe acesta din urmă, deoarece semnificația este un constituent al semnului. Mai mult chiar, semnele servesc pentru a stabili însăși existența realității: utilizând semne lingvale, structurăm universul¹. Este adevărat că lumea are

¹Decupajul universului nu este definit o dată pentru totdeauna, rămânând pentru totdeauna relativ și legat de sistemul de cunoaștere și de valorile unei culturi. Se consideră că

Diversitatea limbilor este rezultatul modului diferit de viață, al totalității ocupațiilor proprii unei comunități lingvistice, al condițiilor climaterice, amplasării geografice, relațiilor socio-istorice ș.a. A se confrunța, bunăoară, limba popoarelor dezvoltate agricol sau pastoral

o existență obiectivă, dar este la fel de adevărat că și aceeași lume există numai în felul în care este interpretată de omul care intră în raport cu ea, deci în felul în care este interpretată de un popor, iar această interpretare se conține în și depinde de limba acestui popor. Iată de ce unii cercetători definesc semnul drept o „corelație într-o porțiune materială a universului și o porțiune conceptuală a universului conceptual” (Jean-Marie Klinkenberg, p. 34).

Desigur, comunicarea verbală este un proces de codificare și de decodificare, implicând și o mare cantitate de inferență: nu toate conținuturile exprimate în limbă sînt explicite, ci dimpotrivă, mai multe din ele au caracter implicit, iar decodificarea lor necesită recursul la numeroase procedee/mecanisme inferențiale din partea interlocutorului. De cele mai dese ori, ipotezele contextuale nu sînt exprimate toate în discurs: destinatarul trebuie să le infereze, să le construiască, pentru a putea trage concluzia pe care consideră că i-o poate atribui locutorului. Pînă la urmă, interlocutorul nu va avea nicio garanție că rezultatul procesului de interpretare pe care l-a declanșat corespunde întru totul intenției comunicative a locuto-

cu cea a etniilor ce profesază arta maritimă, vînătoare sau meșteșugăritul. Limba laponilor, de exemplu, are circa douăzeci de cuvinte cu care denumesc diferite feluri de *gheață*, unsprezece termeni pentru noțiunea de *rece*, douăzeci și unu de nominări pentru *zăpadă*, douăzeci și șase de verbe din sfera semantică a *înghețului* și *dezghețului*, iar beduinii egipteni au zece cuvinte cu care denumesc *speciile de nisip*, indienii pyallup au șaiszeci de unități lexicale pentru a denumi *somnul*, africanii denumesc *palmierul* în șaiszeci de feluri ș.a.m.d.

rului². Mai mult ca atît, după cum afirma Al. Philippide: „Numai rar se întîmplă, (dacă se întîmplă) ca cel care ascultă să priceapă întocmai lucrurile așa cum le pricepe cel care vorbește” [Al. Philippide, p. 93]. Posedarea unui cod comun reprezintă o condiție necesară reușitei comunicării, dar nu și suficientă. De aceea modelul codului este insuficient pentru o descriere completă a comunicării verbale. Descrierea codificării și decodificării presupune într-adevăr starea ideală a comunicării, iar eșecul acesteia ar trebui interpretat drept rezultatul unor bruiaje fie la nivelul canalului, fie la nivelul dispozitivelor de procesare a informației. Eventualele disfuncții ale comunicării verbale sînt determinate totuși de faptul că ipotezele contextuale nu sînt exprimate explicit, ci implicit. Pentru a explica procesele inferențiale, e nevoie de a depăși modelul codului și a introduce o nouă concepție a comunicării conform modelului inferențial. Or, actul de limbaj are o dublă dimensiune: pe de o parte, *explicită*, adică semnificația literală a discursului care nu frustrează expectația locutorului, și *implicită*, adică „orice sens care nu este asociat în mod direct cu semnificații unui mesaj, ci care este calculat pornind de la semnificatele care se atribuie în mod uzual semnificațiilor acestui mesaj” [Jean-Marie Klinkenberg, p. 285]. Altfel zis, acesta e sensul „ascuns înăuntru”, care luminează semnificația generală a enunțului, ajutînd astfel o mai bună comprehensiune a mesajului. Acest sens e acela lăsat implicit să se înțeleagă și determinat de integrarea limbii în cadrul sociocultural și

² De aceea comunicarea verbală este un proces cu risc înalt.

psihologic (în care e produsă și interpretată). Dat fiind faptul că îndeplinește și o funcție afectivă, limbajul, asertează O. Bălănescu, „poate fi asemănat cu o „pînză a Penelopei”, care se face și se desface continuu, deoarece inteligența și sensibilitatea lucrează simultan” [O. Bălănescu, p. 33].

De aceea teoria lingvistică actuală a ieșit din „patul lui Procust”, în sensul unei comprehensiuni dinamice a funcționării limbii, conturînd „spații” noi de investigație, printre care și perspectiva **pragmatică** a limbii – componentă care inserează anumite reguli sociale de uzaj al enunțurilor în gramatică. Din start, putem afirma că sensul implicit, ascuns în spatele textului, nu poate fi detectat prin intermediul regulilor stilisticii lingvistice (semantică, sintaxă, lexicologie, morfologie ș.a.), întrucît disciplinele date își concentrează atenția asupra limbii a normelor ei de producere. Abordarea tradițională relevă doar informația directă, oferită de materialul lingvistic. Sensurile implicite însă pot fi scoase la iveală doar prin aplicarea principiilor care guvernează conversația.

Cf. Fragmentul de comunicare

- *Cînd e ziua lui Ion?*

- *Prin august.*

implicitează următoarele sensuri: „Locutorul nu cunoaște ziua de naștere a lui Ion, pentru că n-a ținut la el niciodată, încît să se intereseze de ziua lui de naștere” sau „Probabil locutorul nu este în relații prea bune cu Ion”, sau „Ziua de naștere a lui Ion nu este nici 1 nici 31 august, zile care sînt ușor de ținut minte”, sau „Locutorul nu vrea să-i fie de folos interlocutorului din diverse motive” etc. Multe din aceste sensuri implicite le sugerează și indicele prepozițional

prin. În așa mod, intrăm pe terenul problemelor ce țin de ceea ce este spus și ce nu este spus sau este spus pe ocolite, presupus, subînțeles, sugerat, insinuat sau înțeles printre rînduri într-o interacțiune comunicativă, precum și natura mecanismului inferențial ce leagă valoarea literală de valoarea implicită.

Implicitul codificat depinde de ansamblul de constrîngeri ce codifică practicile discursive și care are ca rezultat condiții de producere și interpretare ale actelor de limbaj. Deci sensurile implicite sînt produse sau direct, grație codului de care se face uz și care le-a prevăzut, sau grație contextului în care sînt utilizate.

Ca realitate supraindividuală, creată drept o convenție într-o comunitate umană, limba are o organizare internă, sistemică („e un sistem de semne”), atît în planul expresiei, cît și în cel al conținutului. Actul de limbaj nuanțează „dialogul” dintre limbă și vorbire, dintre expresie și conținut, cauze și efecte, intenții și finalități narrative. Atît structura, cît și sistemul limbii sînt „entități” care nu se pot reduce la simpla alăturare a componentelor lor. Între acestea se stabilește o anume organizare dinamică, mereu provocatoare, mereu semnănd ideea de „nou” datorită contrastului care echilibrează intenționalitatea discursului. Astfel, codul lingval e privat de nuanța de precizie imperioasă pe care o vehiculează unitatea lexicală *cod* în practica cotidiană (cf., bunăoară, noțiunea de *cod penal* „act normativ care cuprinde o culegere sistematică de reguli juridice privitoare la o anumită ramură a dreptului”) și nu reprezintă un sistem rigid de semne în care fiecărei emisii de sunet îi corespunde, în mod obligatoriu și riguros, un singur sens sau o idee, mereu

aceeași. Pe de o parte, desigur, în scopul optimizării schimbului de informație și a modalităților de tratare a ei, partenerii de dialog au sarcina de a produce omogenitate semantică³. În termenii pragmaticii vorbim de o cooperare care reprezintă „costul asumat pentru obținerea profitului semiotic urmărit” [Jean-Marie Klinkenberg, p. 283]. Indiferent de funcția îndeplinită de actul lingvistic, acesta ar trebui să fie înțeles de receptor.

Pe de altă parte însă modelele care rezultă din descrierea semiotică în codul lingval permit o anumită variabilitate de actualizare, ceea ce ne face să credem că codul lingval e lipsit de biunivocitate, lăsînd, în primul rînd, codicatorului o marjă de alegere, adică posibilitatea de a conferi mesajului un stil particular, iar, în al doilea rînd, (lăsînd) decodicatorului posibilitatea de re-interpretare. De exemplu, recunoașteți că ați rămîne mirat dacă, adresînd următoarele întrebări interlocutorului - *Nu ai niște bani?* sau - *Poți să mă ajuți să bat covoarele?*, ați auzi răspunsuri de genul - *Am.* sau - *Pot.* Bineînțeles, enunțurile respective nu constituie un interogatoriu vizavi de starea averii cuiva sau capacitatea cuiva de a întreprinde anumite acțiuni - ceea ce ar putea fi interpretat din perspectiva regulilor semantice și sintactice - ci ambele, implicit, reprezintă niște „cereri ocolite”. Sensul real, pragmatic, al enunțurilor exprimate aici este diferit de sensul oferit doar de analiza lexicală.

³ Or noțiunea de *cod* se definește ca „un ansamblu de reguli permițînd producerea sau descifrarea semnelor sau ansamblurilor de semne” [J. Klinkenberg, p. 29].

Trebuie de menționat că sensul implicit nu este întotdeauna absolut diferit de cel explicit, adică nu întotdeauna există o discrepanță netă între aspectul formal al enunțului (unitățile lexicale și frazeologismele utilizate) și cel al conținutului implicit (sensul degajat). Mai mult, această discrepanță nu e obligatoriu de natură antonimică (ca în cazul, de pildă, *Foa-oa-rte deșteaptă fată!*, care este un enunț ironic, sursa căruia este diferența dintre ceea ce se rostește și ceea ce se gîndește vizavi de cuvintele rostite). Fiecare enunț poate dezvolta un set de sensuri implicite, care adesea relevă informații suplimentare. Cf. Enunțul *Am intrat într-o casă.* implicitează sensul că „Casa nu este a mea”, dat fiind articolul substantival nehotărît *o* pe lîngă substantivul *casă*.

Aserțiunea lui S. Stati este o confirmare a ideilor relevate mai sus: „Actul înțelegerii nu echivalează cu scoaterea scrisorii dintr-un plic, a obiectelor dintr-o cutie, ci este o creare din nou, o re-creare. Trecutul devine prezent: prezentul interpretului. Fraza auzită sau citită este o „operă deschisă”, o sumă de decodificări virtuale din care trebuie aleasă și acceptată una. Fraza e acum deschisă, un ansamblu deschis de înțelegeri. Nimic nu e mai deschis decît o frază spusă. O frază scrisă rămîne deschisă pentru lecturi infinite de multe, pînă ce literele se șterg sau un accident le distruge.” [S. Stati, p. 14].

Pentru ca un mesaj să fie interceptat și decodificat corect, în conformitate cu intenția comunicativă a locutorului, el trebuie să conțină, pe lîngă componenta noțională (volumul de informație transmis de limbajul natural), și componenta afectivă, adică starea sufletească generată de faptul lingvistic. Ultima componentă

poate fi redată prin intermediul mijloacelor segmentale, în special prin intonație. Să confruntăm următorul fragment: *Citești?* Pentru a descifra sensul acestui mesaj, trebuie să ținem cont de ambele componente: și cea segmentală și cea afectivă, care se completează reciproc și nuanțează în mod diferit mesajul. Elementul noțional din întrebare constă în faptul că locutorul e interesat în ce privește desfășurarea unei acțiuni din partea interlocutorului (dacă intonația cu care e pronunțat enunțul e mediu ascendentă). Dacă intonația interogativă e emfatic ascendentă, ea de fapt comunică, în plus, și starea de uimire a locutorului, cauzată de acțiunea total neadekvată situației, în care ar trebui să se ocupe de altceva (bunăoară să ajute mamei). În cazul când întrebarea e pronunțată cu o intonație emfatic medie, ea denotă starea de enervare a locutorului, dorința de a persifla/ironiza pe seama interlocutorului. După cum s-a putut observa, fără a schimba componenta lexicală a enunțului, ci doar modificând intonația, reușim să modificăm sensul implicit. Sau, într-un alt exemplu, enunțul *Vin diseară.* se pretează, în funcție de intonația cu care e rostit, la următoarele decodificări: afirmație, promisiune, amenințare, meditație, necaz, nemulțumire etc. Menționăm că exprimarea indirectă a forței ilocuționare este o strategie utilizată, în mod obișnuit, în realizarea actelor cu un potențial agresiv și presupune unii indici asociați de un alt tip de act. În așa fel, solicitările pot fi realizate nu prin enunțuri imperative, ci interogative, prefațate adesea de verbe modale. Cf. *Vrei să mă ajuți la sintaxă? Poți să aspiți în cameră? N-ai vrea să ne plimbăm?* Utilizarea altor procedee de exprimare indirectă a

forței ilocuționare depinde de iscusința individuală a locutorului. Bunăoară, refuzul poate fi exprimat printr-o aserțiune, lipsită de orice element de negație. Cf. *Începe serialul meu preferat.* ca răspuns la întrebarea *Vrei să mă ajuți la sintaxă?*

Mai mult decît atît, anumite asocieri ale unităților lexicale apar ca violări ale unor uzajuri sociale ale codului, dar constituie de fapt actualizări ale structurilor existente în cod. Asemenea realizări ale virtualului nu sînt conforme cu regulile codului, ci reprezintă niște abateri de la norma ce constituie un filtru ce are rolul de a limita potențialitățile codului. Avem în vedere aici, în special, tropii. Cf. metafora lui L. Blaga „corola de minuni a lumii”, care desemnează „lumea mitului” (*Eu nu strivesc corola de minuni a lumii*), metonimia-simbol „coarda poamei” la Gr. Vieru („*Harpa*”) sugerează „viața”, „rodul”; metafora eminesciană a valului (cf. *Ce e val ca valul trece din „Glossă”*) sugerează o analogie între mișcarea naturii, ritmurile universului și mișcarea umană ș.a.m.d.

Tropii reprezintă un dispozitiv constînd în producerea sensurilor implicite, ceea ce face ca enunțul care îi conține să devină polifonic. Altfel zis, destinatarul e obligat să nu fie satisfăcut de decodificarea superficială (a sensurilor explicite) a enunțului, ci să dea naștere unei serii de interpretări ce se vor suprapune peste semnificațiile explicite. Vrem să subliniem în mod special că e vorba totuși de o suprapunere a sensului implicit peste cel explicit, și nu o substituție a sensului propriu prin cel figurat – terminologie cu care se operează în lingvistica tradițională. Cf. Metafora *mînă de fier* din enunțul *Președintele țării noastre este o mînă*

de fier. cunoaște câteva interpretări. Receptorul enunțului va fi obligat să constate că există o incompatibilitate între sensul substantivului *mînă*, care presupune existența unei ființe și determinativul său *de fier*, de aceea va fi nevoit să meargă mai departe decît această simplă constatare. Contextul în care apare locuțiunea adjectivală *de fier* îl va ghida pe destinatar să emită ipoteza că, de fapt, e vorba de anumite calități cu care e înzestrată o ființă umană. Iată de ce receptorul va întreprinde tentativa de a identifica (prin selecție) componentele compatibile cu restul enunțului. Presentăm doar două dintre interpretările posibile a metaforei: a) pozitivă, adică e „un om energic, rezistent, incoruptibil” și b) negativă, adică e „dur, nemilos, respingător, neflexibil”. Numărul de interpretări poate fi și mai mare, dar nu și nelimitat.

Așadar, procesul de recuperare a sensului implicit presupune, întâi de toate, reperarea unei izotopii în enunț: componentele contextului proiectează expectația receptorului, care, vizavi de elementul nou survenit, poate fi încununată fie cu succes, fie cu eșec. Deci acest element nou survenit produce sens într-un mod distinct de producerea semnificației și anume în mod econom, adică prin combinarea/fuzionarea cu componentele deja furnizate. Dacă ne-am propune să reconstituim întregul proces de recuperare a sensului implicit, am releva că, inițial, e nevoie de a constata incompatibilitatea semantică dintre componente și de a repera fisura de izotopie și nepertinența mesajului printr-o operație de inferență destinată salvagădării principiului de cooperare ce permite relevarea sensului implicit care va fi suprapus celui explicit. Bineînțeles că asemenea

procedee reprezintă aberații vizavi de codul lingval comun, pe care se sprijină comunicarea. Totuși această abatere nu devine un obstacol impenetrabil pentru receptor, care e supus unei munci suplimentare (pe lângă cea de interpretare) de reinterpretație, profitul pe care se contează însă fiind pe măsură: un mesaj compact sub aspectul formei și un sentiment de plăcere datorat descoperirii soluțiilor pentru problema de comunicare în manieră ludică sau exploaratorie. Trebuie să recunoaștem și faptul că anume astfel de abateri contribuie adesea la evoluția codului, întrucît exploatînd potențialități, ele largesc, la nivelul codului, sfera de aplicare a normelor. Drept consecință, codul cunoaște o expansiune. Altfel zis, abaterea este confirmarea unui sistem, dar înseamnă și organizarea relațiilor dintre unitățile acestui sistem.

Concluzia firească care rezultă din cele afirmate mai sus este că codul lingval poate fi imprecis, întrucît variază cu ușurință în timp sau în funcție de împrejurări, de aceea ne asociem afirmației conform căreia „Mint cei ce spun că omul e prizonierul limbajului său [...], pentru că nu poți fi considerat prizonier aflîndu-te într-un cerc care admite în orice moment al existenței sale virtualitatea deschiderii, adică a înlocuirii unei norme vechi cu una nouă [...]. Vorbirea înseamnă închidere: într-un corp fonetic dat, într-un ansamblu de reguli codificate social și istoric. Vorbirea înseamnă deschidere: *a cuvîntului* (pentru a introduce în el un conținut individual nou), *a sumei de reguli* (pentru a-i putea adăuga altele, pentru a modifica ori suprima regulile existente) *a omului* (către semenul său).” [S. Stati, p. 15-16].

În consecință, putem spune că sensurile implicite generale, de a căror analiză ne-am ocupat, pot avea un comportament dublu față de sensul explicit al enunțului:

- 1) îl poate lăsa intact, adică este compatibil cu el (cf. *Am intrat într-o casă.*);
- 2) poate intra în contradicție cu el (cf. *Președintele țării noastre este o mîndă de fier.*).

În ce privește însă responsabilitatea pentru sensul implicit de acest gen, atunci ea revine atît locutorului (ca în primul caz), cît și interlocutorului (ca în cel de-al doilea caz).

Faptul că întotdeauna avem de a face în conversație cu conținuturi explicite și implicite îngreunează oarecum decodificarea mesajelor transmise și necesită un efort interpretativ considerabil din partea interlocutorului, ceea ce determină

Apariția problemei mecanismelor inferențiale. Interlocutorul ajunge la o interpretare satisfăcătoare

a enunțului în momentul în care „el a ajuns să recupereze conținutul pe care locutorul avea intenția să-l comunice prin discursul său. Cu toate acestea, chiar dacă utilizează în acest scop reguli de inferență, receptorul n-are nicio certitudine asupra veridicității concluziilor pe care le extrage.

Concluziile noastre sînt deci în unison cu raționamentul lui S. Stati: „Limbajul e capabil să ofere implicit mai mult decît afirmă explicit, și că tocmai în aceasta constă forța sa particulară, unul dintre secretele sale cele mari. [...] Mecanismele înțelegerii unei fraze apelează nu numai la ce se aude și la ce se vede, ci încă la multe lucruri, pe care partenerii de dialog le știu înainte de perceperea frazei. Sensul frazei nu mai are cîteodată nimic comun cu sensul cuvintelor componente. Doamne, ce absurditate, ce erezie! Prezentul percepției se amestecă cu trecutul amintirii și în amestecul acesta cine se poate descurca?” [S. Stati, p. 18].

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. O. Bălănescu, *Texte și pre-texte. Introducere în pragmatică*, București, Editura Ariadna, 2005.
2. A. Bidu-Vrănceanu, C. Călărașu ș.a., *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001.
3. E. Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, Iași, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, 1994.
4. E. Coșeriu, *Lingvistica integrală. // Interviu cu Eugen Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
5. O. Ducrot, *Dire et ne pas dire*, Paris, Herman, 1972.
6. Jean-Marie Klinkenberg, *Inițiere în semiotica generală*, Iași, Institutul European, 2004
7. Al. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894.
8. F. de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Iași, Editura Polirom, 1998.
9. S. Stati, *Întrebările cele dintîi (ele sînt și întrebările ultime) Scrisoarea I // S. Stati, Douăzeci de scrisori despre limbaj*, București, Editura Științifică, 1973.

Septembrie, 2007